

Dr hab. Wojciech Dadak
Uniwersytet Jagielloński
Katedra Kryminologii

Kraków, 25 lutego 2018 r.

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgra Piotra Migdała

p.t. Spożywanie alkoholu przez nieletnich jako czynnik nieprzystosowania społecznego w świetle badań nad alkoholizowaniem się dzieci przeprowadzonych w Bochni

napisanej pod kierunkiem dra hab. Krzysztofa Wiaka, prof. KUL

Recenzowana rozprawa doktorska została poświęcona problematyce nieprzystosowania społecznego nieletnich w kontekście nadużywania alkoholu jako czynnika wpływającego na ten rodzaj nieprzystosowania. Nieprzystosowanie społeczne i jego źródła stanowią przedmiot zainteresowania kryminologii, gdyż mogą prowadzić do zachowań określanych jako społecznie-patologiczne. Analiza źródeł oraz przejawów takich zachowań stanowi od lat przedmiot badań na gruncie kryminologii. Szczególną rolę w genezie zarówno nieprzystosowania społecznego, jak i zachowań społecznie-patologicznych nieletnich odgrywa używanie przez nich alkoholu.

Rozprawa podejmuje zagadnienia istotne tak z punktu widzenia teoretycznego, jak i praktycznego związane z opisem zjawiska niedostosowania społecznego nieletnich oraz wpływu, jaki na tego rodzaj nieprzystosowania ma używanie alkoholu przez nieletnich. Zagadnienia związane z rolą alkoholu w procesie, o którym mowa były przedmiotem zainteresowania wielu badaczy. Wspomnieć tu wypada choćby prace Stanisława Szelhausa, Jerzego Jasińskiego czy Dobrochny Wójcik. Jest to tym bardziej istotne z naukowego punktu widzenia zagadnienie, iż w Polsce wiek inicjacji spożywania alkoholu jest stosunkowo niski, przy czym znaczący odsetek populacji nieletnich deklaruje fakt używania alkoholu, przy jednocześnie znaczącym zróżnicowaniu intensywności picia w tej kategorii wiekowej. Niewątpliwie zatem wybór tematu rozprawy należy uznać za trafny. Jest on także bardzo aktualny, bowiem mimo znaczącego zwiększenia rozmiarów używania środków odurzających

przez nieletnich, zwłaszcza w postaci tzw. miękkich narkotyków, rola alkoholu w zakresie skutków używania środków psychoaktywnych jest znacząca.

Autor bardzo przekonująco uzasadnił wybór tematu rozprawy wskazując na wagę podjętej problematyki, szczególnie z punktu widzenia możliwości śledzenia i analizowania zmian jakie zachodzą w społecznościach małych miast charakteryzujących się niskim wskaźnikiem migracji mieszkańców oraz relatywnie wysokim kapitałem społecznym charakteryzującym mieszkańców.

Rozprawa składa się z sześciu rozdziałów poprzedzonych wstępem i zakończonych wnioskami. Zawiera również bibliografię oraz aneks obejmujący tekst ankiety wywiadu stanowiącej narzędzie badawcze wykorzystane w przeprowadzonych przez autora badaniach empirycznych. Rozprawa zawiera 338 stron.

Dwa początkowe rozdziały obejmują zagadnienia ogólne, przy czym w rozdziale pierwszym Autor zawarł definicje podstawowych pojęć związanych z tematem rozprawy, a także omówił charakterystykę wybranych czynników wpływających na nieprzystosowanie społeczne nieletnich. Treść rozdziału drugiego dotyczy prawnych środków przeciwdziałania przestępczości i demoralizacji nieletnich. Kolejne rozdziały można uznać za zasadniczą część pracy, bowiem odnoszą się one do przeprowadzonych badań empirycznych na terenie Bochni. Rozpoczyna je rozdział trzeci zawierający omówienie metodologii stosowanej w badaniach. Rozdział czwarty dotyczy omówienia rozmiarów spożywania oraz zmiennych charakteryzujących style picia alkoholu przez młodzież w Bochni. W rozdziale piątym Autor omówił dynamikę zmian spożywania alkoholu przez młodzież w Bochni ustaloną na podstawie danych pochodzących z badań przez niego przeprowadzonych oraz badań wcześniejszych. Natomiast rozdział szósty został poświęcony omówieniu czynników wpływających na socjalizację młodzieży, w oparciu o badania przeprowadzone na terenie Bochni.

Przyjęcie takiej konstrukcji rozprawy można uznać za uzasadnione, jednak nie pozbawione wad, gdyż główny nurt rozważań dotyczący używania w Bochni alkoholu przez młodzież został ujęty na byt szerokim tle. Jeśli co do zasadności omówienia problematyki związanej ze źródłami nieprzystosowania społecznego nieletnich nie można mieć zastrzeżeń, to szczegółowa analiza rozwiązań normatywnych w zakresie środków przeciwdziałania przestępczości i demoralizacji nieletnich jest niewątpliwie zbędna. Wykracza ona w pewnym sensie poza zakres tematyczny rozprawy wynikający z jej tytułu. Jeżeli Autor uznaje jednak

za konieczne omawianie tych zagadnień, to powinien to uczynić w kontekście uzyskanych wyników badań, czyli skonfrontować te regulacje z problemami zdiagnozowanymi w Bochni w zakresie związku między używaniem alkoholu a nieprzystosowaniem społecznym nieletnich. Ale nawet wówczas omawianie wskazanych w rozdziale drugim regulacji powinno się ograniczyć do tych unormowań, których rola w zapobieganiu nieprzystosowania w konkretnej sytuacji społecznej jest znacząca. Niewątpliwie rozwiązanie przyjęte w rozprawie sprawia wrażenie, iż rozdział drugi stanowi skróconą charakterystykę prawa nieletnich z elementami rozwiązań zawierających środki oddziaływania na dzieci i młodzież w zakresie przeciwdziałania nieprzystosowaniu, znajdujących się w innych ustawach.

Odrębnych uwag wymaga podrozdział znajdujących się w omawianym rozdziale drugim zawierający dane na temat przestępczości nieletnich w roku 2015 dotyczące liczby przestępstw stwierdzonych znajdujących się w statystykach Policji. Podobnie, jak w przypadku całego rozdziału, również ta jego część może być uznana za zbędną. Jednak mogłaby ona z powodzeniem znaleźć się w tym miejscu rozprawy, w którym omówione zostały badania Autora, w szczególności uzasadnionym byłoby wskazanie, jak na tle przestępczości nieletnich w całym kraju przedstawia się przestępczość nieletnich na terenie Bochni, co bezpośrednio wiąże się z tematyką rozprawy. Niestety dane te nie zostały zaprezentowane w pracy.

Odnosząc się do konstrukcji rozprawy można zadać pytanie, czy konieczne było przytaczanie wyników badań prowadzonych przed 2015 rokiem, czyli przed badaniami, które prowadził Autor. Przyznam, że odpowiedź na nie łatwa nie jest, gdyż z jednej strony może się wydawać zbędne przytaczanie tych wyników w odrębnych podrozdziałach rozdziału czwartego, skoro w rozdziale piątym Autor dokonuje porównań tych wyników w celu ustalenia dynamiki zmian. Z drugiej strony ich zamieszczenie w pracy pozwala czytelnikowi bliżej poznać specyfikę grup objętych badaniami, co ułatwia analizę trendów charakterystycznych dla opinii i zachowań badanych zbiorowości omówionych w rozdziale piątym. Przyjęte rozwiązanie można uznać zatem za uzasadnione z tym wszakże zastrzeżeniem, iż z powodzeniem można było ograniczyć zakres tego omówienia koncentrując się na najistotniejszych problemach. Niezależnie od tego moim zdaniem, zasadnym było wyodrębnienie problematyki związanej z omówieniem badań przeprowadzonych w roku 2015 w odrębnym rozdziale. Tym bardziej, że Autor poświęcił bardzo dużo miejsca na ich omówienie, sytuując te uwagi obok omówienia wyników

poprzednich badań, które były zdecydowanie skromniejsze. Wyeksponowanie badań przez siebie prowadzonych z pewnością nie byłoby błędem.

Rozprawa ma charakter wyraźnie empiryczny, stąd naturalne jest zamieszczenie w niej znacznej liczby wykresów. Są one czytelne i dobrze obrazują analizowane wyniki badań. Jednak strona formalna tych prezentacji, w szczególności brak oznaczeń wykresów przez nieprzypisanie im numerów oraz nieopatrzony tytułami, znacząco utrudnia analizę treści. Dotyczy to także tabel. Wyraźnie dostrzec te trudności można, gdy idzie o interpretacje interesujących danych zaprezentowanych m.in. na s. 215-217. Trudno zrozumieć powód tego braku, skoro tabele na s. 275-279 takie oznaczenia zawierają. Dodać należy, iż efekcie nie było możliwe zamieszczenie na końcu rozprawy wykazów tabel i wykresów, co utrudnia poruszanie się po treści rozprawy. Dodatkowo należy podnieść brak wskazania źródła danych zamieszczonych na wykresach, co w przypadku przytaczania wyników różnych badań i danych statystycznych pochodzących z różnych źródeł stanowi istotny uchybienie, które z powodzeniem mogłoby być usunięte, gdyż w treści rozprawy informacje na ten temat padają.

Na podkreślenie zasługuje, że Autor zasadniczą częścią rozprawy uczynił analizę wyników przeprowadzonych przez siebie badań empirycznych. Nie jest to w naukach penalnych, zwłaszcza w kryminologii sytuacja wyjątkowa. Jednak w tym przypadku badania są nawiązaniem do badań przeprowadzonych wcześniej w Bochni przez innych autorów. Dodać należy, iż badania Autora to czwarte w kolejności badania przeprowadzone w społeczności małego miasta jakim jest Bochnia, dotyczące tego samego problemu przy wykorzystaniu takich samych narzędzi. Kwestionariusz wywiadu jest niemal identyczny, jak zastosowany we wcześniejszych badaniach. Dzięki temu możliwa była próba ustalenia, jak zmieniał się model spożywania alkoholu przez młodzież we wskazanym środowisku. Są to zatem tzw. badania ciągłe (ang. *continuous research*), wysoko cenione w naukach społecznych z uwagi na możliwość zaobserwowania dynamiki zjawisk w długich odstępach czasu, w szczególności dotyczących opinii respondentów na w odniesieniu do danego zagadnienia a także zmian ich zachowań w określonej sferze poddanej badaniu. Powinny się one odbywać według tej samej lub nieco tylko zmodyfikowanej metodologii i powinny być przeprowadzane na zbliżonej pod względem jakościowym próbie. Wszystkie te warunki zostały spełnione w przypadku badań przeprowadzonych przez Autora. Zarówno co do czasu, jak i metody badań. W tym przypadku są to okresy wyznaczone latami 1913, 1967, 1990, 2015. Jak zatem widać ostatnie trzy badania były prowadzone wśród kolejnych,

następujących bezpośrednio po sobie pokoleń mieszkańców Bochni, co dodatkowo wpływa na wagę podjętych badań. Pozwala bowiem uchwycić kierunki zmian odnoszące się do zachowań osób, które były poddawane oddziaływaniom socjalizacyjnym przez osoby, które wcześniej także były objęte analogicznymi badaniami. Dodać należy, iż odrębną wartość stanowi możliwość sięgnięcia do wyników badań przeprowadzonych w 1913 r., czyli w warunkach społecznych zdecydowanie odmiennych od aktualnie występujących, natomiast zwornikiem pozwalającym włączyć wyniki tamtych badań do analizy prowadzonej przez Autora jest tożsamość miejsca ich prowadzenia oraz zbieżna metodologia. Dodać należy, iż Autor przeprowadził samodzielnie ostatnie z wymienionych badań, natomiast poddał analizie tendencje dotyczące całego wymienionego okresu, a także szczegółowo omówił wyniki uzyskane w roku 2015.

Szczegółowo został także zaprezentowany sposób doboru narzędzi badawczych, doboru próby oraz metody interpretacji wyników. Dodatkowo podkreślić należy, iż interpretacja ta w niektórych fragmentach wykorzystuje testy statystyczne, w tym przede wszystkim test istotności związku χ^2 . Jest to godne podkreślenia, ponieważ prace empiryczne, których autorami są prawnicy niemiernie rzadko zawierają bardziej rozbudowane metody analizy niż prezentacja wyników w postaci tabel krzyżowych. Wysoka ocena warstwy metodologicznej nie oznacza, iż nie można wskazać również pewnych wątpliwości. Za wątpliwe należy uznać bowiem zadanie zamieszczone na stronie 94 rozprawy „... ankietą objęto 577 chłopców oraz 622 dziewcząt. W stosunku do ogólnej liczby uczniów w szkołach podstawowych, zgodnie z danymi Wydziału Oświaty PPRN w Bochni w 1967 roku próba ta jest w pełni reprezentatywna”. Po pierwsze na podstawie przedstawionych informacji nic na temat reprezentatywności próby powiedzieć nie można. Po drugie, o reprezentatywności próby nie świadczy jej wielkość, a struktura, która powinna odpowiadać populacji generalnej. Nadmienić w tym miejscu wypada, że wśród badaczy, zwłaszcza prawników, funkcjonuje przekonanie, że każde badanie powinno obejmować próbę reprezentatywną. Otóż nie każde, a jeśli badacz zamierza taką próbę stworzyć, to powinien pokazać, w jaki sposób to czyni. Przytoczone zdanie odnosi się do badań prowadzonych przez J. Bordana w 1967 r. Szkoda, że Autor nie zasygnalizował tego problemu podczas omawiania metodologii stosowanej przez wcześniejszych autorów. Niewątpliwie natomiast słusznie dobierając próbę do badań w roku 2015 zaniechano dążenia do jej reprezentatywności w drodze odpowiednich operacji statycznych. Autor przebadał wszystkich uczniów szkół bocheńskich i dzięki temu uzyskał pełen obraz analizowanego w 2015 r. zjawiska.

Wypada w tym miejscu zwrócić uwagę na problem, które nie ma zasadniczego znaczenia, jednak pojawia się podczas prezentowania wyników badań empirycznych, zarówno w odniesieniu do badań przeprowadzonych Autora, jak i wcześniejszych. Otóż dane zawarte w tabelach mają postać liczb bezwzględnych dotyczących liczby badanych (z reguły ogółu respondentów, których udzielali odpowiedzi na dane pytanie) oraz odsetków odnoszących się do liczby osób wybierających konkretny wariant odpowiedzi. Należy wskazać, że tabela, oprócz danych wyżej wymienionych powinna zawierać liczby bezwzględne dotyczące liczby badanych wybierających konkretny wariant odpowiedzi. Dzięki temu analizując wyniki badań można dostrzec wagę poszczególnych wyborów, a nie tylko ich procentowy rozkład. Inaczej bowiem interpretuje się sytuację, gdy 80% oznacza, że daną deklarację wyraziło 80 na 100 osób, a inaczej, gdy wyraziła ją 1 na 5 osób. Uwaga ta żadnej mierze nie świadczy o braku merytorycznej poprawności prezentowania wyników, a jedynie o utrudnieniu w interpretacji prezentowanych danych.

Zasadniczą część pracy świadcząca o jej wartości stanowią rozdziały, w których dokonano omówienia problematyki używania alkoholu przez młodzież szkół bocheńskich. Niektóre z ustaleń mogą zaskakiwać, gdyż są sprzeczne ze stereotypami na temat picia alkoholu przez młodzież. Inne natomiast są zgodne z wyobrażeniami, czy też tzw. społecznym odczuciem na temat omawianego zjawiska. Jako jedno z bardziej zaskakujących należy uznać ustalenie, że w przeciągu okresu, w którym przeprowadzono kolejne badania zdecydowanie malał odsetek chłopców pijących alkohol. Od ponad 90% w 1913 r. do niespełna 1/3 w 2015 r. Wyraźnie podwyższa się też wiek inicjacji alkoholowej, bowiem w pierwszych badaniach znacząca część respondentów już w wieku poniżej lat 11 miała kontakt z alkoholem, natomiast w ostatnim kontakt taki pojawiał się powyżej 12 roku życia, a odsetek osób pijących był niewielki. Podobna tendencja dotyczy również częstości picia alkoholu. Wyraźnie zaznacza się spadek odsetka młodzieży pijącej alkohol w krótkim okresie przed badaniem w kolejnych badaniach, przy czym zaznacza się też przesunięcie granicy wieku pijących krótko przed badaniem w kierunku wyższych kategorii wiekowych. Zbliżone prawidłowości odnoszą się także do dziewcząt. Interesujące są również ustalenia dotyczące kontaktu dzieci z nietrzeźwymi rodzicami lub rodzeństwem. Tutaj tendencja jest inna niż w przypadku wcześniej wskazanych zmiennych, gdyż niewielki i zarazem zbliżony odsetek takich przypadków dotyczył badanych w roku 2015 i 1913. Można sądzić, że stopień alkoholizowania się dorosłych jest w ostatnich latach niższy niż wcześniej. Natomiast wynik

uzyskany w roku 1913 może być rezultatem istotnego dystansu międzypokoleniowego w tamtym okresie, co powodowało, że dzieci nie były świadkami nietrzeźwości dorosłych. Wyraźnie zmniejsza się także odsetek chłopców i dziewcząt, które piły alkohol w towarzystwie rodziców. W badaniu z 2015 roku takie przypadki niemal nie występują, choć w poprzednich stanowiły ona niemal jedną trzecią. Tendencja ta dotyczy także inicjacji alkoholowej. Natomiast wyraźnie wzrasta odsetek młodzieży pijącej alkohol w towarzystwie kolegów. Grupy rówieśnicze stanowią zatem naturalne środowisko używania alkoholu w znacznie większym stopniu obecnie niż w odniesieniu do sytuacji występującej wcześniej. Jest to zgodne z tendencją polegającą na ograniczaniu funkcji rodziny w oddziaływaniu na dzieci i przejmowaniu tych funkcji przez grupy nieformalne oraz instytucje sformalizowane służące wychowaniu młodzieży.

Wskazane wyżej wybrane konstatacje przedstawione przez Autora ukazują, iż obraz zjawiska używania alkoholu przez młodzież znacząco odbiega to od obiegowej opinii, że dzisiejsza młodzież wcześniej zaczyna pić alkohol i więcej go pije niż osoby w tym samym wieku kilkadziesiąt lat temu. Tendencja do idealizowania tego, co charakteryzowało zachowanie młodzieży kilka pokoleń wcześniej i deprecjonowania przedstawicieli dzisiejszego najmłodszego pokolenia jest trwała. Badania Autora dostarczają argumentów pozwalających się jej przeciwstawić. Należy zdecydowanie podkreślić pozytywną cechę sposobu analizy problematyki będącej przedmiotem rozprawy, jaką jest to, że interpretacja wyników badań przedstawiona przez Autora jest pozbawiona obecnej w przestrzeni społecznej populistycznej tendencji do upraszczania oceny zachowania młodzieży przypisującej jej negatywnych ocen. Rozważania Autora charakteryzują się ostrożnością w wyciąganiu wniosków i formułowania ocen, co należy uznać za walor pracy, choć tematyka, jak wcześniej wskazano może skłaniać do formułowania uproszczonych wniosków.

Zbliżając się do końca formułowania uwag wspomnieć wypada, że praca napisana jest dobrym językiem, zredagowana w sposób staranny, z zachowaniem dobrego stylu. Dla porządku jedynie należy odnotować, że w rozprawie można dostrzec błędy literowe, choć nie jest ich dużo. Niektóre z nich np. przywołanie nazwiska E. Gradjeau (s.87), gdy chodzi o Etienne Grandjean powinny być przez Autora dostrzeżone.

Na koniec należy wypada stwierdzić, że przedstawiona do recenzji rozprawa nie stanowi łatwej lektury, m.in. z powodu wielu podnoszonych wątków, co jest jednak zrozumiałe z uwagi na przyjętą koncepcję pracy, w której oprócz prezentacji własnych badań Autor poddał analizie trendy zmian w obrazie zjawiska, chciał przy tym powiedzieć więcej,

niż było to konieczne z punktu widzenia tematu pracy. Można to jednak zrozumieć, gdyż badania dostarczyły do analizy ogromny materiał empiryczny, który z powodzeniem może służyć do dalszego opracowania już w innej postaci. Należy jednocześnie wskazać, że praca jest bardzo interesująca, a jej Autor potrafi samodzielnie rozwiązywać problemy naukowe.

Reasumując niniejsze rozważania stwierdzić należy, iż recenzowana praca spełnia wymagania określone w art. 13 ust 1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki może stanowić podstawę dopuszczenia jej Autora do dalszych stadiów przewodu doktorskiego. A także nadania mu w wyniku tego przewodu stopnia naukowego doktora nauk prawnych.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Wojciech Dąb'.